

MAROSVÁRI ATTILA

ROMÁNELLENEK LÁZADÁS APÁTFALVÁN,
1919. JÚNIUS 23.

1. Bevezetés

Az első világháború utáni román megszállás történetének föltárása az utóbbi évek magyar történeti kutatásának egyik kiemelt projektje lett. Ez nem véletlen, hiszen a kérdéskört évtizedeken át érdemben senki sem vizsgálta, s néhány lokális tanulmánytól eltekintve máig nem készült olyan összefoglaló monográfia sem, amely tárgyyszerűen és kellő alaposággal dolgozta volna föl hazánk történelmének ezt a szomorú fejezetét. A 100 éves évforduló viszont megfelelő ösztönzést adott ahhoz, hogy ez az időszak markánsabb kutatói figyelmet kapjon. Az apátfalvi vérengzést – mint a megszálló román csapatok brutális erőszakon alapuló hatalomgyakorlásának egyik példáját – számos alkalommal idézték a korszakkal foglalkozó szerzők, anélkül, hogy bárki is számba vette volna, mi, miért és hogyan történt azokban a napokban a településen.

Ennek lett a következménye, hogy ha a szakirodalom alapján például arra az egyszerű kérdésre szeretne választ kapni a gyanútlan olvasó, hogy pontosan hány áldozata is volt a románok itteni öldöklésének, akkor 35 és 61 fő közötti létszámmal találkozhat.¹ A zavart még tovább fokozza, hogy a község 1925-ben az események megörökítésére állított emléktáblájára, melyen eredetileg 40 név szerepelt, annak 2019-es följújíttásakor – Halmágyi Pál makói ny. múzeum-

1 Csanád vármegye az oláh megszállás alatt V. Makói Független Újság, 1920. április 8. 35 áldozatról írt. További adatok: Petrovics (1921) 96. old. 38 áldozat; Koller (1929) 31 áldozat; Tóth (2000) 32. old. 40 áldozat; Romsics (2018) 255. old. 42 áldozat; Kerepeszki (2011) 41 áldozat; Perczel (2018) 60 áldozat; Bödök (2016/a) 78. old. 60 áldozat. A következő négy helyen 61 áldozat szerepel: Halmágyi (1985) 321. old; Halmágyi (2002) 524. old; Csernus-Lukács (2016) 55. old; György (2019) 176. old. Az ezen lábjegyzeten belül lévő nagyszámú bibliográfiai tétel miatt részletes bibliográfiai adataikat a „Feldolgozott irodalom” résznel adjuk meg – a szerk.

igazgató „újabb kutatásaira” hivatkozással – további 21 nevet véstek, így azon jelenleg 61 személy neve olvasható.²

A Trianoni Szemle című periodika 2019-ben újraközölt egy eredetileg 1929-ben megjelent írást, téves szerzőséggel és mindenféle forráskritika nélkül, azt a látszatot keltve, hogy az abban leírtak máig érvényesen mutatják be a vérengzés történetét.³ Holott a szöveg, amelyet az újraközléskor nevesített Ocskay Gyula kántorral szemben valójában Lukács Béla községi jegyző írt még 1921-ben,⁴ számos elemében tendenciózus, s már az alapkérdésre sem ad pontos választ, tudniillik arra, hogy spontán vagy tudatosan előkészített lázadásról volt-e szó, amely kiváltotta a kegyetlen román megtorlást. Lukács ugyanis egy olyan narratívát közöl, miszerint a községre váró kíméletlen rekvirálási teher miatt békésen tiltakozni kívánó apátfalviak csoportjába egy román őrszem belelőtt, és ez a provokáció indította el az ezt követő események láncolatát, holott a források alapján egy ettől teljesen eltérő eseménytörténet rekonstruálható.

Jelen tanulmány szerzője a román megszállás egyik, a szakirodalomban rendre érintett, de érdemben még nem vizsgált eseményének, az 1919. június 23–24-i apátfalvi román vérengzés körülményeinek részletes mikrotörténeti elemzésére vállalkozott, melynek monografikus igényű földolgozása a Clio Intézet gondozásában megjelenés előtt áll.⁵ Az alábbiakban az e tárgyban végzett kutatás rövid összegzését nyújtjuk.

-
- 2 Szabó Imre: Nyárra megújul a hősök szobra. A román vérengzés centenáriumán avatják újra az emlékművet Apátfalván. Délmagyarország, 2019. április 30., 4. old.; Újraavatták az apátfalvi hősök emlékművét. Apátfalvi Hírmondó, 2019. július, 4-5.
 - 3 Ocskay Gyula (2019) Az apátfalvi vérfürdő. Trianoni Szemle, 2019. január – július. 40–43. old.
 - 4 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Makói Levéltár V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla jegyző és Tóth B. Mátyás bíróségi „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL CSML ML rövidítéssel hivatkozunk. Lásd még: Lukács Béla (1929): Az apátfalvai vérfürdő. In: Vermes Ernő összeáll. (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az Egyelőre Egyesített Arad- és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Kultúra Könyvnyomda és Lapkiadó Rt., Budapest. 141–144. old.
 - 5 Marosvári Attila (2020): Román vérengzés Apátfalván 1919. június 23–24. Kézirat.

2. A rekvirálás

Ahhoz kétség nem férhet, hogy az apátfalvi lázadás kiváltó oka az itt elrendelt, illetve részben az eseményeket megelőzően végrehajtott rekvirálás volt. A Kelet-Magyarországot megszálló erdélyi csapatok főparancsnoka, Gheorghe Mărdărescu tábornok 1919. május 16-án bocsátotta ki a 31. számú rendeletet, amely – úgymond – a megszálló román csapatok ellátása érdekében azonnali rekvirálás bevezetéséről adott tájékoztatást. A rendelet azonban jóval túlterjeszkedett a hadsereg ellátási szükségletein, és gyakorlatilag minden jármű, gép, termelési eszköz és alapanyag begyűjtését előírta, ide értve a lakossági használatban lévő eszközöket is.⁶ A cél ugyanis a megszállt területek lehető legalaposabb kifosztása volt.

Június közepén már folyamatosak voltak a rekvirálások. Orosházáról lovakat, Szentestről is lábasjóságokat, Hódmezővásárhelyről pedig a malmok berendezéseit szerelték le és szállították el a románok.⁷ A gátlástalanul konfiskált települések közé tartozott Apátfalva is, ahol 1919. június 18-án kezdték meg a községben föllelhető gépek és eszközök rekvirálását.

Azt, hogy a románok tervszerűen készültek a fönnhatóságuk alá került területek kifosztására, jól mutatja az ezt végrehajtó szervezetek összetétele. Önálló katonai egységekkel megerősített ún. rekviráló bizottságokat állítottak föl, melyekbe a román Ipari és Kereskedelmi, illetve a Földművelésügyi és Mezőgazdasági Minisztérium is tagot delegált. Előbbi a gépek, berendezések és egyéb eszközök rekvirálását irányította, míg utóbbi a lábasjóságok és mezőgazdasági termények összegyűjtését és elszállítását felügyelte.⁸

Makón és a Központi járás területén a 10. számú rekviráló bizottság (Comisia Regională de Rechiziție Nr. 10.) hajtotta végre a konfiskálásokat, az elsők között Apátfalván. A géprekvirálást irányító Romul Staicoviciu százados olyan

6 Az erdélyi csapatok főparancsnoka 31. sz. rendelete. Makói Újság, 1919. június 19., 2–3. A rendeletet – más fordításban – közli: L. Balogh Béni szerk. és bev. (2020): Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest. 165–167. old.

7 Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). (Naplójegyzetek és okiratok). A szerző kiadása. Szeged.

8 MNL CSML ML, V. 72. c. 1832/1920. Comisia Regională de Rechiziție Nr. 10. Macău. Proces Verbal Astazi 16. octombrie 1919.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

hatékonyan dolgozott, hogy – mint egy korabeli panasziratból tudjuk – a „424 összeírt ekéből 400 drb-ot, 29 aratógépből 25-öt, a cséplőgarnitúrákból 12-t, 350 fogas boronából 300 darabot, 100 drb búza rostából 98 drb-ot, 120 drb vetőgépből 120 drb-ot, 16 drb tengeri morzsolót, 30 drb triórt, az összes kovács műhelyek gépeit, az összes asztalos szerszámokat összeszedték és minden ellenszolgáltatás és elismervény nélkül waggonokba rakva elszállítják.”⁹ Ez a kifosztás a község gazdasági ellehetetlenítésével volt egyenértékű, amelyet csak betetézett volna az eredetileg június 21-re elrendelt lábasjóság-rekvirálás, amely a lakosság napi megélhetését is közvetlenül veszélyeztette.

3. A lázadás

A föntiek nyomán érthető, hogy az apátfalviak elfogadhatatlannak tartották ezt a helyzetet és föl kívántak ellene lépni, hiszen „a szerencsétlen gazdák legtöbbször egy ép kapája sem maradt, mellyel földjét tovább munkálhatta volna.”¹⁰ A források szerint – miután június 21-én megtagadták a lábasjóságok fölajtását a megjelölt helyre – a helyi gazdák képviselői először a rekviráló bizottság vezetőinél próbálták eljárni, hogy a rekvirálás mérséklését elérjék, majd amikor itt sikertelenül jártak, Szegedre próbáltak eljutni az ottani francia parancsnoksághoz. Noha a románok megakadályozták ezt, néhány apátfalvinak mégis csak sikerült bejutnia Szegedre, ahol azonban nem a francia parancsnokságon, hanem az ottani ellenforradalmi kormány miniszterelnökénél, gróf Károlyi Gyulánál tették meg panaszukat, kérve a terhek enyhítésében való közbenjárását. Habár Károlyi fogékony volt az apátfalviak panaszára, s tett is lépést Charles Antoine Charpy tábornoknál, a Szegedet megszállva tartó 76. gyalogoshadosztály parancsnokánál az apátfalviakéhoz hasonló rekvirálások ügyében, a franciák válasza sem méltatták a magyar miniszterelnököt.¹¹

9 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Budapest, Filmtár. X. 1514. 7048. tekercs. 216. folio. Jegyzőkönyv, 1919. június 21. A továbbiakban a közgyűjteményre MNL OL rövidítéssel hivatkozunk.

10 MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

11 MNL OL, Filmtár. X. 1514. 7048. tekercs. 51/1919. Gróf Károlyi Gyula miniszterelnök levele Charpy tábornokhoz, 1919. június 19.; Uo. 216-217. folio. Jegyzőkönyv, 1919. június 21.; Uo. 221-222. folio. 65/1919. Vertán Endre tb. főjegyző levele, 1919. június 23.

Az apátfalviak látva, hogy a „tárgyalásos út” kudarcra ítéltetett, kényszerűségből szervezkedni kezdtek. Ez a mozzanat tagadhatatlanul a későbbi lázadás kulcsmomentuma, s éppen ez az a mozzanat, amit Lukács Béla községi jegyző utóbb teljességgel elhallgatott. Hogy ezt miért tette, nem tudjuk pontosan. Talán nagyobb érzelmi hatást kiváltónak, netán „politikusattnak” gondolta, ha a románok által megtámadott vétlen apátfalviak spontán lázadását követő brutális megtorlás képeiről adhat hírt „Hivatalos jelentésében”.

A valóságban a gazdák, megakadályozandó a június 23-ra ütemezett állat-rekvirálást, valóban összeesküvést szöttek a románokkal szemben. Ennek a motorja adataink szerint az egyik hangadó falusi gazda, Csikota András volt, aki június 22-én, vasárnap küldöncök útján riasztotta az akkor már többnyire a faluból elmenekülő és a tanyák között rejtőzködő gazdatársait.¹² Az ő tanyáján, itt és ekkor született döntés arról, hogy szembeszállnak a románokkal, és megpróbálják kiűzni őket a községből, hogy ezzel vegyék elejét a további rekvirálásnak, s talán az is a szemük előtt lebegett, hogy ezáltal megakadályozhatják a napokkal korábban rekvirált gazdasági eszközök elszállítását is, melyek akkor még az apátfalvi vasútállomáson voltak.

Noha emberileg teljesen érthető reakció volt a kifosztással szembeni föllépés, amelyről az igazságérzetükben sértett és megalázott apátfalviak határoztak, a döntés naivitása tagadhatatlan. Aligha gondolhatta ugyanis bárki közülük, hogy zömmel kapákkal, kaszákkal és botokkal fölfegyverkezve kiűzhetik az állig fölfegyverkezett megszálló hadsereg helyben állomásozó alakulatait a faluból. Már pedig a minden bizonnyal az indulattól elvakult Csikotáék végső elkészenedésükben erre készültek, amit a konspirált szervezkedésen túl alátámaszt az is, hogy a készülődés napján küldöncöt menesztettek a szomszédos Királyhegyesre, hogy az ottaniakat csatlakozásra bírják,¹³ s az is, hogy ugyanaznap néhányan közülük megtámadtak egy két főből álló román járőrt, amely a tanyák között elrejtőző apátfalviak után kutatott, hogy azokat lefegyverezve lőfegyverekhez jussanak.¹⁴

12 József Attila Városi Könyvtár és Múzeum, Makó, Néprajzi Adattár, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938. A továbbiakban JAM NA rövidítéssel hivatkozunk az adattárra.

13 MNL CSML ML, IV. 463. b. 4979/1921. Jegyzőkönyv Pintér András meghallgatásáról, 1921. június 1.; Uo. 1598/1922. Lehoczky János jegyző jelentése, 1920. február 12.; Uo. Kisapáti Lukács levele Baló János tanfelügyelőhöz, 1920. április 1.

14 JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

A Makón állomásozó román megszálló és rekviráló egységek parancsnokai a június 21-i rekvirálás-megtágadásból éppúgy, mint a június 22. délutánján megtámadott és lefegyverzett katonák esetéből is pontosan érzékelték, hogy Apátfalván puskaporossá vált a levegő. A reakciójuk erre – egy megnyugtató szánt sajtóközlemény megjelentetésén túl¹⁵ – a község aznap esti katonai megerősítése volt, amely éppúgy szolgálta a járórt megtámadó apátfalviak másnapi fölkutatását, mint az ugyancsak másnapra, június 23-ra kiírt állatrekvirálás végrehajtásának katonai biztosítását.

A községben június 23-án reggel ily módon négy katonai egység tartózkodott. Két kisebb szakasz már a május közepi megszállás kezdete óta jelen volt a faluban: egy granicsár egység, melynek feladata a Maros-híd őrzése volt, és egy csendőrszakasz, amely a rendet fölügyelte. Rajuk kívül néhány napja itt voltak a IV. rekviráló század katonái, mintegy 25-30 fő, akik akkor éppen a korábban rekvirált gépek bevagónírozásával foglalatoskodtak, továbbá egy ugyancsak 25-30 főből álló huszárszakasz, amelyet a főntebb írottak miatt Makóról küldtek ki előző este a rekviráló katonák megerősítésére.¹⁶ Összesen tehát mintegy 80 román fegyveres állomásozott ekkor Apátfalván. A lázadásra szövetkezők ezzel szemben nagyjából kétszázán lehettek, ám jószerivel fegyvertelenek, hiszen alig néhány puskával rendelkeztek.¹⁷ Ha tehát rá akartak támadni faluban tartózkodó románokra, csupán egyetlen hatékony eszközük lehetett erre: a váratlan rajtaütés. Végső soron ezt a taktikát alkalmazták.

A helyi lázadóknak nem volt előre kiérlelt haditerve, s nem volt közöttük olyan vezéregyéniség sem, aki kézben tudta volna tartani a folyamatokat. A rekvirálás napján, június 23-án kora reggel ezért kisebb csoportokba verődve igyekeztek a falu felé, többször megállva, tanakodva, sőt, az egyik szemtanú, Szigeti János szerint nem egyszer vitatkozva is.¹⁸ Úgy tűnik, ekkor még nem volt teljes összhang közöttük abban, hogy rátámadnak-e a faluban lévő románokra, vagy ismét csak kérni szeretnék a rekvirálás mérséklését. Egy véletlen viszont eldöntötte ezt a dilemmát, egy éppen akkor eléjük kerülő kocsi, amely

15 „Román rekvirálás veszi kezdetét a jövő héten Apátfalván és környékén. A rekvirálás a hadsereg részére történik és nem terjed túl azon a mértéken, amely a hadsereg szükségleteinek kielégítésére szükséges. A román parancsnokság figyelmezteti a lakosságot, hogy viselkedjék nyugodtan, mert izgatottságra nincs ok.” Makói Újság, 1919. június 22. 3. old.

16 Koller (1929) 300. old.

17 JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

18 Uo.

egy román tisztet szállított Makóról a falu felé. A lázadók közül az egyik fegyveres ekkor ugyanis rálőtt a tisztre, de tévedésből annak magyarcsanádi kocsisát sebezte halálra. A tiszt, megőrizve lélekjelenlétét, sértetlenül elmenekült Makó irányába a helyszínről.¹⁹ Az eset vis maiort teremtett az addig bizonytalankodó lázadók számára, innen már nem volt visszaút, csakis előre menekülhettek. A spontán megszülető akkori döntést a katonaviselt lázadók szava határozta meg: csakis akkor lehet bármilyen esélyük a román fegyveresekkel szemben, ha a katonákkal teli vasútállomást több irányból, meglepetésszerűen, egyszerre támadják meg.²⁰

Az akkor elfogadott stratégia tagadhatatlanul sikeresnek bizonyult, hiába volt a románok fegyveres túlsúlya, a váratlan és nyilván intenzív támadás megfutamodásra készítette őket. A lázadók előbb a vasútállomáson tartózkodó román katonákat ugrasztották szét, akik fejvesztve menekülni kezdtek, majd a grancsárokot és a csendőröket is kiűzték a faluból. A támadásnak két apátfalvi lázadó esett áldozatául, míg a megfutamított román katonák közül hármat utolértek, ezeket a helybeliek, köztük asszonyok is – minden gyűlöletüket és indulatukat rájuk zúdítva – a szó szoros értelmében meglincselték, de voltak a románoknak sebesültjei is.²¹

4. A megtorlás

A lázadók győzelme természetesen csak pírruszi lehetett. A veszélyzónából kimenekült katonák – miként ezt a kora reggel elmenekült tiszt is tette – haldéktalanul riasztották makói társaikat, ahonnan a támadás híre azonnal eljutott a Békéscsabán állomásozó katonai egység parancsnokához, Teodor Pirici ezredeshez is. A lázadók, akik pontosan tudták, hogy tettük nem maradhat megtorlatlanul, a románok támadását Makó felől várták, arra ugyanis az erejük nem volt elégséges, hogy a falu körül körkörös védelemre rendezkedjenek be. Ebből a megfontolásból a románok által hátrahagyott fegyverek szétszórásával a Makó irányában jó védvonalat nyújtó Szárazér gátján foglaltak el tüzelőálláso-

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános, S. Nagy István bíró, Lengyel János helyettesítő jegyző és Kardos Noé volt községi bíró fölterjesztése Hervay István alispánhoz (a továbbiakban Benó József plébános fölterjesztése), 1920. április 9.; JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

kat, s hogy a hátukat valamennyire biztosítsák, egy forrás szerint megrongálták a vasúti síneket, hogy ezáltal megakadályozzák, illetve lelassítsák az esetlegesen vasúton érkező román erősítés gyors bejutását a községbe.²²

A késő délelőtt kezdődő s egyenlőtlen felek között zajló küzdelem addig tartott, ameddig a lázadók muníciója teljesen el nem fogyott. Kora délutánra, amikor a Békéscsabáról ide vezényelt egységek megérkeztek, rövid tűzharctól eltekintve gyakorlatilag már nem maradt más dolguk, mint a megtorlás. Ezt pedig könyörtelen alaposággal hajtották végre.

A megtorló műveleteket a Pirici ezredes parancsnoksága alatt álló 2. román vadászdandár alárendeltségébe tartozó 6. ezred akkor Békéscsabán állomásozó II. zászlóaljának ide érkező alakulatai (föltehetően mindhárom ehhez tartozó század), valamint a Makón Gheorghe Rambela őrnagy parancsnokságával állomásozó, ott rendvédelmi feladatokat ellátó, s az 1. lovashadosztály 2. călărași ezred kötelékébe tartozó huszáralakulat²³ egységei hajtották végre, de részt vett benne egy a 6. vadászrezredhez tartozó géppuskás szakasz is.

A Békéscsabáról érkezett zászlóaljat maga a dandár-, és egyben ezredparancsnok Pirici ezredes vezette, ami jól mutatja, hogy a románok milyen súlyosnak ítélték meg az Apátfalván kialakult helyzetet. Az ezred hadinaplója egyébiránt meglehetősen könnyen örökítette meg az eseményt. Szó szerint idézve az eredeti bejegyzést: „1919. június 23-án a 2. vadászdandár parancsára az ezred törzse és a II. zászlóalj Makóra vonult. A 7. század Apátfalva községben maradt felügyelni, melynek lakossága fegyvert emelt a mi katonáinkra, s mely mozgalom vérbe lett fojtva.”²⁴

A megmaradt adatok alapján azt is rögzítenünk kell, hogy a rendteremtésre érkező Pirici-féle katonai egységek mellett a fölkelés leverését követő megtorlásban aktív szerepet játszottak azok a román granicsárok és csendőrök is, akik a lázadás idején elmenekültek ugyan a községből, de az erősítés megérkeztekor

22 Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1917 – 1919. augusztus 1. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága és Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Szeged. 502. Dr. Buhala Sándor fogalmazó jelentése.

23 MNL CSML ML, V. 72. c. 9488/1919. Rambela őrnagy átirata Petrovics György polgármesterhez, 1919. június 20.

24 Arhivele Naționale Militare Române, Pitești. Fond Colecții arhivistice. Registre istorice și jurnale de operații – I, dosar 4295, f. 3. Dupa registrul jurnal de operații al regimentului 6. vânători perioada 1. iulie 1918. la 1. aprilie 1921. Copie.

mind visszatértek, s az elszenvedett megaláztatás miatt (hiszen megfutamodásra kényszerítették őket) nyilvánvalóan fokozott erővel vetették bele magukat a tisztogatási műveletek végrehajtásába. Ebbéli aktivitásuk számos apátfalvi halálát okozta. Mindent egybevetve a megtorlás első napján, június 23-án délután becslésünk szerint nagyjából 400, de lehet, hogy még ennél is több román katona vett részt a rendteremtésben.

A kollektív megtorlás, amely Apátfalvát érte, egymással párhuzamosan több területen is folyt. Ennek első eleme a lázadás valós vagy vélelmezett résztvevőinek fölkkutatása volt. A megtorlás a klasszikus recept szerint zajlódott le. Először a géppuskások sorozatlövésekkel tisztították meg terepet, majd a faluba betörő román katonák szisztematikus alapossggal vizsgálták végig a házakat, de folytattak embervadászatot a község külterületén, a tanyák között is. Nyilvánvalóan lázadók után kutattak. Azokat, akiket gyanúsnek találtak, még a helyszínen azonnal agyonlőtték. Mindazonáltal nem nagyon válogattak, mert idősebb, sőt magatehetetlen embereket is lelőttek, olyanokat, akiknek magától értetődően nem lehetett közük a lázadáshoz.²⁵

Összesen 30 embert gyilkoltak meg a tisztogatás során, amely nemcsak június 23-án délután, hanem még másnap is tartott. Az áldozatok túlnyomó többségét tudatosan lőtték agyon, többnyire egyesével, de voltak, akiket egy időben, kivégzésszerű körülmények között mészároltak le. A község állami és egyházi halotti anyakönyvei szinte kivétel nélkül lőtt sebtől eredő halálokokat rögzítettek, a 30 ekkori áldozat közül mindössze egy személy volt, akinek nem lövés, hanem szúrás okozta a halálát.²⁶ A lövések rendre a fejre, vagy a mellkasra irányultak. Mindössze egyetlen olyan eset adódott, amikor valószínűleg egy eltévedt golyó okozott halálos sérülést, melynek elkövetője egy az összeterelt foglyok között lövöldözésbe kezdő román tiszthelyettes volt.

A mészárláshoz képest némi fáziskéséssel, de még aznap a nagyszebeni román főparancsnokságról érkezett utasításnak megfelelően megkezdtek a

25 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános fölterjesztése, 1920. április 9.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

26 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szegedi Levéltár, XXXIII. 1. 864. kötet. Apátfalva 1919, halotti anyakönyvi másodpéldány, 76–107., 113. és 116. bejegyzés. A közgyűjteményre a továbbiakban MNL CSML SZL rövidítéssel hivatkozunk.; Apátfalvi Róm. Kat. Egyházközség irattára, Apátfalva, Szám nélkül. Az apátfalvi r. k. plébánia-egyház halottak anyakönyve 1919. 73–104. és 11. bejegyzés.

férfilakosság összetételét a község házára, a vasútállomásra és az iskolaépületekbe, ahol hamarosan kezdetüket vették a kihallgatások. A lakosság elhurcolását, majd a megkezdett vallatásokat gyakran állatias kegyetlenségű bánalmazások közepette hajtották végre, melynek során sem nemre, sem korra, sem pedig társadalmi státuszra nem voltak tekintettel: az asszonyokat éppúgy összeverték és megalázták, mint a falu plébánosát. A románok dühét veszett indulattá fokozta a lázadók által agyonvert társaik meggyalázott holttestének megtalálása. A kezdeti spontán lázadókeresést a kihallgatásokkal párhuzamosan tudatosabb és célirányosabb kutatás váltotta föl, az apátfalviak közül többen valószínűleg társaik veréssel kikényszerített vallomásai miatt estek áldozatául a románok öldöklésének.

A két napon át tartó vérengzésnek – ide számítva a lázadás idején agyonlőtt két személyt is – összesen 32 apátfalvi esett közvetlenül áldozatául, de voltak olyanok is, akik az események és az elszenvedett bánalmazások következtében az öngyilkosságba menekültek (4 fő), illetve akiket – bár napokkal később – menekülés közben lőttek agyon (1 fő) a románok, vagy szúrtak halálra ismeretlen – utólag azonosíthatatlan – elkövetők (1 fő), mindemellett akadt egy apátfalvi gépész, aki a kifosztása és tönkretétele miatti sok hatására szívrohamban hunyt el.

A vérengzés napjainak közvetlen és közvetett áldozata tehát 39 apátfalvi lett (két további áldozat az elhurcoltak közül román fogságban halt meg, így a megtorlás áldozatainak végszáma mindösszesen 41 fő volt).²⁷

A románok vesztesége ezzel szemben – akikről biztos információink vannak – a lázadás során életét veszítő (agyonvert) 3 katona és egy vétlen, román tisztet fuvarozó magyarcsanádi civil kocsis volt, tehát őt is közéjük számítva 4 főre tehető.²⁸ Mindemellett a lázadás idején szerzett sérülései miatt 2, míg a lázadás leverésében részt vett román katonák közül 4 fő szorult hosszabb-rövidebb kórházi ápolásra, miközben az apátfalviak közül csak két személy (az egyikük egy 10 éves gyerek) került lőtt sebbel a makói kórházba, akiknek sérülése nyilvánvalóan a megtorlással állt összefüggésben,²⁹ holott tudjuk, hogy jóval több

27 Uo.

28 Ţiucria Pribeagul, 1936: 410.; MNL CSML SZL, XXXIII. 1. 1139. kötet. Nagylak 1919, halotti anyakönyvi másodpéldány. 144/1919., 145/1919. és 146/1919. számú bejegyzés; MNL CSML SZL, XXXIII. 1. 1092. kötet. Makó 1919, halotti anyakönyvi másodpéldány. 378/1919. számú bejegyzés.

29 MNL CSML ML, VIII. 801. 47. kötet. Ápolási törzskönyv az 1919. évre, 387–392. és 401–402. számú bejegyzés.

apátfalvi sebesült volt. Az ő számukra tehát még a szakszerű orvosi ellátást is megtagadták, ami szintén a megtorlás eszköze volt.

A vérengzéssel és több száz apátfalvi napokon át tartó őrizetével és vallasával párhuzamosan zajlódott le a község végtelen alapossággal végrehajtott kifosztása. A román parancsnokok 24 órás szabadrablást engedélyeztek a katonáknak, mely gyakorlatilag nem is egy napig, hanem egy teljes héten át folyt.³⁰ A fosztogatásban a román katonák mellett részt vettek magyarcsanádi román, szerb és magyar lakosok is, de van adatunk arra, hogy több apátfalvi is kihasználta a vissza nem térő alkalmat. A későbbi följelentések és a büntetőperekéről szóló sajtótudósítások (sajnos a peranyagok közül alig maradt valami) pontosan dokumentálják, hogy a többször is átkutatott házakból lényegében mindennek lába kelt, ami csak mozdítható volt.³¹

A lázadók utáni helyszíni kutatást (amelyet gyilkosságokkal, fosztogatásokkal és rablásokkal súlyosbítottak a román katonák) június 24-től mindinkább az őrizetbe vett apátfalviak szisztematikus kihallgatása váltotta föl. A vallasatok, melyekhez hivatásos román vizsgálóbírókat is igénybe vettek a megszálló katonai hatóságok, ugyan továbbra is rendszeres verések közepette, de a korábbiakhoz képest mégis csak konszolidáltabb mederben zajlottak.

Ugyanakkor a „hivatalos” vizsgálattal párhuzamosan folyt egyfajta nem hivatalos önbíráskodás is, melyet a megszállás kezdete óta Apátfalván tartózkodó román granicsár szakasz parancsnoka, egy őrmester irányított. Ez az őrmester, akit az áldozatok hozzátartozói utóbb a megtorlás egyik legvérengzőbb elkövetőjeként azonosítottak, minden bizonnyal azonos volt azzal a Fazekas Imre nevű, az 1920-as évek elejétől előbb Szegeden, majd Kecskeméten szolgálatot teljesítő hivatásos magyar tiszthelyettessel, akit éppen egy ott szolgáló és őt föl ismerő apátfalvi sorkatona leplezett le 1936 tavaszán.

Az ellene folytatott vizsgálat tanúvallomásai szerint a Fazekas által vezetett „kihallgatások” többnyire kínzással fölértő kegyetlen, sőt szadista bántalmazásokban merültek ki, melynek áldozatai és elszenvedői között nem csak fér-

30 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános fölterjesztése, 1920. április 9.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Lukács Béla községi jegyző „Hivatalos jelentése”, 1921. augusztus 3.

31 HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, IV. 74. 1937/126. özv. Gyürki Józsefné Németh Rozália tanúvallomása, 1936. június 2. A továbbiakban HM HIM HL rövidítéssel hivatkozunk a közgyűjteményre.; Az apátfalvi szabadrablás. Szegedi Uj Nemzedék, 1924. november 4., 2.; Akik együtt fosztogattak a románokkal. Szegedi Friss Ujság, 1924. november 5., 2. old.

fiakat, de – mint Szabó Nyíri Péterné, vagy a föltételezhetően szintén általuk majdnem halálra vert Pintér Andrásné – nőket is megtalálhatunk. Valószínűnek tartjuk, hogy az akkori granicsár őrmester mindezt a fölöttes román katonai hatóságok valamiféle hallgatóságos tudomásulvétele mellett hajtotta végre, s nem zárjuk ki (bár bizonyítékunk nincs rá), hogy ebbéli korlátlan cselekvési szabadságának személyes indítékai voltak, de az sem elképzelhetetlen, hogy csupán a bosszúállás teljesebbé tétele érdekében kapott az ilyen öntörvényű és az emberi brutalitás legvégső határáig elmenő cselekedetek végrehajtásához büntetlenséggel járó fölhatalmazást a helyszínen jelen lévő rangbeli fölötteseitől.

Mindenesetre az 1936-ban zajló büntetőeljárás során a Szegedi Katonai Bíróság csupán 3 személy meggyilkolásában találta Fazekast vétkesnek, s ítélte ezért életfogytiglani szabadságvesztésre, ezek azonban csak azok az esetek voltak, melyeket minden kétséget kizáróan bizonyítani tudtak.³² A perbeli tanúvallomások alapján a valós szám azonban ennél bizonyosan jóval magasabb lehetett, s egyértelműen ő állhatott az egyik, a halotti anyakönyvek alapján általunk is öngyilkosként számon tartott áldozat, az imént említett Szabó Nyíri Péterné pontosan nem rekonstruálható halála (nem kizárhatóan öngyilkosságnak álcázott meggyilkolása) mögött is.

A sorozatos verésekkel vallomásra bírta apátfalviak közül végül is 86 személyt vettek tartósan őrizetbe és vittek el a románok Békéscsabára, hogy hadbíróóság elé állítsák őket.³³ Az elhurcoltak között bizonyosan voltak olyan személyek, akik valóban részesei voltak a lázadásnak, de akadtak olyanok is, akiknek nem volt köztük az eseményekhez, rájuk (köztük a községi bíróra és jegyzőre, illetve néhány vagyonosabb apátfalvira) nagy valószínűséggel túszként volt szükségük a románoknak.

A 86 elhurcolt közül egy a román katonai bíró megvesztegetését célzó tranzakció következtében 1919 novemberében 31 fő kiszabadult,³⁴ öten pedig meg

32 A teljes peranyagot lásd: HM HIM HL, IV. 74. 1937/126. Fazekas Imre ügye; HM HIM HL, I. 31. 13. osztály (bűnügyek). 1942. ált. név szerint (526415). Fazekas Imre ügye.

33 MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Kimutatás azon apátfalvi lakosokról, akik az 1919. június 23-iki románok elleni lázadásból kifolyólag a román katonai hatóság által elhurcoltattak, 1921. augusztus.

34 JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

tudtak szökni a fogságból,³⁵ a többieket viszont Békéscsaba kiürítésével párhuzamosan Gyulafehérvárra vitték a románok, köztük Lukács Béla községi jegyzőt is, akit pedig egyszer már szabadon bocsátottak, de utóbb ismét letartóztattak a megszálló katonai hatóságok. 1920 májusában Gyulafehérváron tartották ügyükben az elsőfokú katonai bírósági tárgyalást, ahol 2–15 év közötti kényszermunka-büntetést róttak ki rájuk. Az ítélethirdetést követően a fölmentett vagy enyhébb büntetésben részesült apátfalviakat (összesen 16 főt) azonnal hazaengedték, 6 főt azonban csak egy évvel később, 1921 júniusában mentesítettek a további büntetés hatálya alól, míg 2 fő ismeretlen körülmények között a gyulafehérvári börtönben elhalálozott.³⁶

A 27 súlyosabb ítélettel terhelt apátfalvit viszont Gyulafehérvárról az óromániai Craiovába szállították, ahol ügyükben újabb tárgyalást tartottak, s ítéletüket tovább súlyosbították. Voltak közöttük, akiket 15 helyett 20 évnyi kényszermunkára ítélték, s hamarosan szét is szórták őket különböző havasalföldi büntetőtelepekre (jellemzően sóbányákba).³⁷

A fogva tartott apátfalviak ügyében sokan megmozdultak, folyt gyűjtés az érdekükben, a családtagok sikerdíjas ügyvédet fogadtak, míg a Külügyminisztérium diplomáciai úton kívánta elérni kiszabadításukat. Utóbb ez vezetett eredményre, a 27 fogoly a teljes büntetés kitöltése előtt különböző időpontokban (a többség 1922 júniusában, ketten 1922 októbere és 1923 áprilisa között)

35 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Névjegyzék azon egyénekről, akiket 1920. [sic! valójában 1919.] évi június hó 23-án történt zendülés alkalmával a románok elhurczoltak, 1920. április 9.

36 MNL CSML ML, IV. 408. b. 1161/1920. Benó József plébános fölterjesztése, 1920. április 9.; MNL CSML ML, V. 102. c. 1792/1921. Kimutatás azon apátfalvi lakosokról, akik az 1919. június 23-iki románok elleni lázadásból kifolyólag a román katonai hatóság által elhurcoltattak; JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.; Egy magyar falu szenvedése a román megszállás alatt. A Nép, 1921. június 14., 6.;

37 HM HIM HL, IV. 74. 1937/126. Nagy D. Mihály tanúvallomása, 1936. október 22.; MNL CSML ML, IV. 401. b. 492/1923. Nagy Gyula főszolgabíró levele Fáy István főispánhoz, 1923. augusztus 13.; Uo. Kimutatás a még fogságban lévő apátfalviakról, dátum nélküli másolat.; JAM NA, 134-90. Szigeti János visszaemlékezése, 1938.

visszanyerte szabadságát, míg az utolsó négy fogoly 1924 júniusában, ötévnyi fogság után érkezett haza Apátfalvára.³⁸

A románok a lázadás miatt a kivégzetteken és elhurcoltakon túl még további elégtételt vettek. A szabadrablások és a további rekvirálások révén gyakorlatilag tönkretették a falut. Noha Apátfalva a románok által leginkább kifosztott katonai megszállási zóna területéhez tartozott, a községre háruló teher – éppen a lázadás következményeként – az átlagosnál is nagyobb volt. A statisztikus Laky Dezső összesítő adatai szerint a falut 39,99 millió korona kár érte, ezzel Apátfalva országos összevetésben a legnagyobb károkat szenvedett községek listáján a 11. helyet foglalta el.³⁹ Ám a helyzet még ennél is súlyosabb volt, mert az egy főre eső károk tekintetében (7089 korona/fő) az egész országra kivetítve (beleértve a Budapestet ért károkat is) saját számításunk szerint a 7. helyre rangsorolhatjuk a települést.

5. Konklúziók

Az áldozatok számát tekintve az apátfalvi vérengzés a magyarországi román megszállás legnagyobb véráldozatot követelő atrocitásai közé tartozik. Jellege mégis más, mint a hasonló öldökléseké. A magyar történetírás mindeddig nem tett kísérletet arra, hogy a románok által elkövetett erőszakos cselekedetek összehasonlító vizsgálatát elvégezze, ezért a témával foglalkozó szerzők nem tettek különbséget, illetve rendre összemoszták a különböző helyzetekre reflektáló vérengzéseket. A románok többnyire közvetlenül az ország birtokba vételét célzó hadműveletek részeként, a valós vagy vélelmezett ellenséggel szembeni megtorló műveletként végeztek ki csoportosan embereket. A Magyarországon elkövetett vérengzések túlnyomó többsége valóban e körbe tartozik.

Ritkább az, amikor kvázi békeidőben, tehát nem közvetlenül a katonai műveletekkel összefüggésben hajtottak végre tömeges kivégzéseket. Magunk ezek közé soroljuk az apátfalvi mellett az erdélyi Sóvidék településein 1919 tavaszán kibontakozó lázadás leverését követő atrocitásokat, valamint az 1919.

38 MNL CSML ML, V. 102. c. 2456/1923. Lukács Béla községi jegyző levele a belügyminiszterhez, 1923. április 16.; Szabadlára helyezték az apátfalvai összeesküvés elítélteit. Ellenzék, 1922. június 25., 5.; Hazajöttek az etédi és apátfalvi székely lázadók. Az Ujság, 1924. június 19., 2.

39 Laky, 1923: 140.

július 25-i hódmezővásárhelyi vérengzést is, bár ez utóbbinál kevésbé a megtorlás, sokkal inkább a lakosság megfélemlítése volt az indíték.

Noha kétségtelen, hogy kilengések a megszállás teljes időtartama alatt előfordultak, a románok alapvetően nem voltak érdekeltek abban, hogy ok- és céltalan tömegmészárlásokkal terheljék a párizsi béketárgyalások során minél nagyobb területek bekebelezését célzó törekvéseiket. A céljuk éppen ezért az elfoglalt magyarországi országrészek mind gyorsabb és mind alaposabb, tehát célirányos kifosztása volt, kifejezetten azon településekre fókuszálva, melyek Romániához csatolására nem látszott esély. Ahol a lakosság ezt a helyzetet eltűrte, ott – a mindennapos személyes inzultusokat (verbális erőszak, megalmazás, botozás) meghaladóan – csoportos erőszakra nem került sor. Minden bizonnyal Apátfalván sem öldököltek volna a románok, ha a helyiek a jogos indulataikat féken tudták volna tartani, miként tette ezt szinte mindenütt a megszállt területeken élő lakosság. Az apátfalvi embereket azonban más fából faragták, az itteniek a méltánytalanságokra többnyire hirtelenül és erővel, sőt nem egyszer agresszíven reagáltak, nem véletlenül voltak hírhedtek a bicskázós hajlamukról. Miként Féja Géza írta róluk: „Nagyon vallásos katolikusok, de ugyanakkor rátartiak, gőgösek és harciasak is. A verekedés és a bicskázás kiirihthatatlan »népszokás« Apátfalván, de mindig egyéni ügyből kifolyólag történik, nem fűtik őket szociális indulatok, csak a kevély, tüzes temperamentum lobog ki belőlük.”⁴⁰

Az apátfalvi lázadás, amely a bátorság és az elszántság elvont eszméi helyett szinte bizonyosan a helyiek mentalitásából és az ebből eredő hirtelen felindulásra való hajlamból fakadt, akkor és azért tört ki, mert a románok kiforgatni akarták őket a vagyonukból, s az emiatti határtalan elkeseredettségük következtében egyfajta fékezhetetlen belső késztetésük támadt arra, hogy márpedig ezt a vagyont – a megélhetésüket, a családjuk jövőjét – megvédjék, még akkor is, ha pontosan tudták, hogy ezt egy jelentős fegyveres túlerővel szemben kell gyakorlatilag eszköztelenül megtenniük. Mérlegelés helyett tehát a főntebb említett hajlam által vezérelve hirtelenjében és ösztönből cselekedtek, s ezzel akarva-akaratlan egyfajta román fegyverek általi kollektív öngyilkosságba kergették magukat, hiszen a fegyveres túlerővel szemben esélyük sem lehetett a győzelemre.

40 Féja Géza (1937): Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum. Budapest. 118. old. Lásd még Tóth Ferenc (2000): Apátfalva. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest. 187. old.

Éppen ezért nehéz erkölcsi ítéletet alkotni arról, hogy amit az apátfalviak akkor, 1919. június 23-án tettek – a románok elleni lázadás –, az hősiesség helytállása volt-e, vagy egy esztelen, meggondolatlan és végső soron hibás, a közösségnek ártó próbálkozás. Nyilván nem is lehetne a két végre lesarkítani az utólagos értékítéletet. Ahhoz kétség sem férhet, hogy az apátfalvi lázadók hatalmas lelkiereőről és bátorságról tettek tanúbizonyságot akkor, amikor kapával, vasvillával, husángokkal és mindössze néhány fegyverrel rátámadtak a községben lévő 70-80 fölfegyverzett román katonára, mégpedig úgy, hogy elsőre meg is futamították őket. Ugyanakkor az sem tagadható, hogy akciójuk eleve kudarcra volt ítélve, és ezzel nekik is tisztában kellett lenniük, miként azzal is, hogy cselekedeteik következményei beláthatatlanok lesznek, hiszen valljuk be, aligha reménykedhettek abban, hogy ők maguk képesek lesznek egy jól felszerelt megszálló hadsereggel szemben tartós sikereket elérni és a községet véglegesen megszabadítani a nem kívánatos betolakodóktól.

Ebbéli naivitásuk – már ha hittek benne, hogy valóban megszabadíthatják és tartósan megvédhetik Apátfalvát a román megszállóktól – bizonyosan az indulatból és az elkeseredésből táplálkozott, mellyel végső soron még nehezebb helyzetbe hozták saját magukat, családjukat és a falujukat, sőt a környező településeket, így Makót is. „Annak idején, amikor a maroknyi kis apátfalvi nép a magyaros indulat fellobbanása következtében fegyvert emelt a megszálló oláh csapatok ellen, az volt a véleményem, hogy balgaság hiábavaló kísérletekkel rontani a már úgyis százalomra méltó helyzetünket és oktalanul prédálni a drága magyar vért.” – fogalmazta meg az eseményekre visszatekintő véleményét 1924-ben a város polgármestere, dr. Petrovics György.⁴¹

Hasonló állásponton volt Tarnay Ivor helyettesítő Csanád megyei alispán is, aki 1920 tavaszán „könnyelmű fellobbanásnak” minősítette és a következményekkel nem számoló „magyaros nemtörődömséggel” magyarázta az eseményeket.⁴² A hősiesség helytállásról tanúbizonyságot tett lázadás, a közösség (a szűkebb és a tágabb közösség) egészére hátrányokat hozó értelmetlen és felelőtlen virtuskodás dichotómiájában ezért kétségtelenül az utóbbi felé billen a mérleg nyelve.

S ezen nem változtat a falu emlékezetpolitikáját formáló Lukács Béla községi jegyző egykori igyekezete sem, aki a falu kollektív elismerését célzó „vitéz Apát-

41 Apátfalva község példaadása. Marosvidék, 1924. március 20., 2.

42 A vármegye alispánjának a törvényhatósági bizottsághoz intézett jelentése a vármegyének 1919-ik második félévi állapotáról. Csanád vármegye Hivatalos Lapja, 1920. március 27. 54.

falva” cím elnyerését alátámasztandó 1934-ben azt próbálta sulykolni a döntéshozóknál (s valószínűleg ezt tette a hétköznapi kommunikációjában is), hogy a románok azért nem tarthatták meg a Tisza–Maros-szögi foglalásaikat akként, ahogyan eredetileg szerették volna, mert ettől az apátfalviak harcos kiállása eltántorította őket.⁴³ Azért nem változtat, mert ez a mítoszkreáló érvelés, bármily sajnálatos, egészen egyszerűen nem felelt meg a valóságnak.

Az apátfalvi eseményekre ezzel együtt is emlékezni kell. Nem lehet ugyanis csupán arra a kérdéskörre leszűkíteni a történéseket, hogy azoknak volt-e értelmük és hasznuk, avagy sem. Az események föltárása mögött látni kell a megszállás valós folyamatait és megnyilvánulásait: a féktelen, s valóban kifosztással fölértő rekvirálást, a sorozatos rablásokat és erőszakoskodásokat, a megszálló csapatok brutalitását, az esetleges helyi konfliktusok fegyveres leverését, a rekvirálások miatt a románokkal szembeforduló helyi lakossággal szemben alkalmazott aránytalan, gátlástalan, vérengzésbe átcsapó és szabadrablással párosuló felelősségrevonást – gyakorlatilag bosszúállást és leszámolást –, mely mögött a megszálló román katonai hatóságok jóváhagyása, illetve egyetértése is kitapintható volt. S mindezek együttesen teszik értelmezhetővé és föltárhatóvá az 1919–1920-as magyarországi román megszállás anatómiáját, mely időszak megismeréséhez az 1919. június 23-i apátfalvi lázadás körülményeinek pontosabb ismerete is hozzásegíthet.

43 MNL CSML ML, IV. 451. a. 214/1934. Nagy Gyula főszolgabíró levele a Vitézi Rend Országos Széktartóságához, 1934. február 15.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MNL CSML SZL Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltár Szegedi Levéltár

HM HIM HL Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltár.

JAM József Artila Városi Könyvtár és Múzeum, Makó, Néprajzi Adattár

NYOMTATOTT FORRÁSOK

L. Balogh Béni szerk. és bev. (2020): Románia és az erdélyi kérdés 1918-1920-ban. Dokumentumok. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Bödök Gergely (2016): Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919-20-ban. Kommentár 2016/1. 68–86. old.

Csernus-Lukács Szilveszter (2016): Kérelmek a Magyar Nemzeti Kormány Miniszterelnökségéhez. 1919. május-augusztus. Levéltári Szemle 2016/1. szám. 51–63. old.

Féja Géza (1937): Viharsarok. Az alsó Tiszavidék földje és népe. Athenaeum. Budapest.

Gaál Endre szerk. (1969): Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből. A Csongrád megyei munkásmozgalom 1917 – 1919. augusztus 1. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottsága és Csongrád Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága. Szeged.

György Sándor (2019): Összeomlás, forradalom és újrakezdés – történelmi háttér a forrás értelmezéséhez. In: Jankovich Arisztid: A nemzeti hadsereg (1919). Szülőföld Kiadó – Trianon Múzeum. Budapest. 133–230. old.

Halmágyi Pál (1985): Makó város román megszállása 1919. június 17. – 1920. március 29. In: Trogmayer Ottó szerk. (1985): A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83. 1. Móra Ferenc Múzeum, Szeged. 321–343. old.

Halmágyi Pál (2002): Az idegen megszállás. In: Szabó Ferenc szerk. (2002): Makó története 1849-től 1920-ig. Makó Város Önkormányzata. Makó. 515–546. old.

Halmágyi Pál (2012): Képek Makó idegen megszállásáról 1919–1920. A Makói Múzeumért Közhasznú Alapítvány. Makó

Kelemen Béla (1923): Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). (Naplójegyzetek és okiratok). A szerző kiadása. Szeged.

- Kerepeszki Róbert (2011):** Rettenetes rablás. Román megszállás a Tiszántúlon. Rubicon 2011/5. szám. 36–42. old.
- Koller István (1929):** Apátfalva. In: Dr. Barna János szerk. (1929): Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala. Budapest. 297–304. old.
- Laky Dezső (1923):** Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest.
- Lukács Béla (1929):** Az apátfalvai vérfürdő. In: Vermes Ernő összeáll. (1929): Csanád vármegye tíz évvel Trianon után. Csanád vármegye és az Egyelőre Egyesített Arad és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Kultúra Könyvnyomda és Lapkiadó Rt. Budapest. 141–144. old.
- Makó Imre (2010):** A vörös offenzíva és a román megtorlás Hódmezővásárhelyen 1919-ben. In: Herczeg Mihály et al. szerk. (2010): A Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság évkönyve 2009. Máyer Nyomda és Könyvkiadó. Hódmezővásárhely–Budapest. 57–88. old.
- Marosvári Attila (2020):** Román vérengzés Apátfalván 1919. június 23–24. Kézirat.
- Ocskay Gyula (2019)** Az apátfalvi vérfürdő. Trianoni Szemle, 2019. január – július. 40–43. old.
- Perczel Olivér (2018):** Atrocitások Békés és Csongrád megyében a román megszállás idején, 1919-1920. ArchivNet 2018/1-2. (<http://www.archivnet.hu/atrocitasok-bekes-es-csongrad-megyeben-a-roman-megszallas-idejen-1919-1920> - Letöltés: 2019. december 17.)
- Petrovics György (1921):** Az októberi forradalom és az idegen megszállás Makón. Kovács Sándor és Társai. Makó.
- Romsics Ignác (2018):** Erdély elvesztése 1918–1947. Helikon. Budapest.
- Szekeres-Lukács Sándor (2020):** A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.). In: Kovács Kiss Gyöngy szerk. (2020): Impériumváltás Erdélyben (1918-1920). Komp-Press Kiadó – Iskola Alapítványi Kiadó. Kolozsvár. 223–246. old.
- Petru Țiucria Pribeagul (1936):** Pietre Rămase. Contribuție la Monografia județului Arad., Imprimeria Căilor Ferate Române, București.
- Tóth Ferenc (2000):** Apátfalva. Száz magyar falu könyvesháza. Budapest.